

PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE
W WARSZAWIE

BULETTIN
ARCHÉOLOGIQUE
POLONAIS

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE LXXII

VARSOVIE 2021

WARSZAWA 2021

**WIADOMOŚCI
ARCHEOLOGICZNE
LXXII**

REDAKTOR NACZELNY
EDITOR IN CHIEF

DR WOJCIECH BRZEZIŃSKI

SEKRETARZ REDAKCJI
MANAGING EDITOR

DR HAB. JACEK ANDRZEJOWSKI

CZŁONKOWIE REDAKCJI
EDITORS

GRAŻYNA ORLIŃSKA, RADOSŁAW PROCHOWICZ, ANDRZEJ JACEK TOMASZEWSKI,
KATARZYNA WATEMBORSKA-RAKOWSKA, KAJA JAROSZEWSKA

RADA NAUKOWA
SCIENTIFIC ADVISORY BOARD

PROF. DR HAB. WOJCIECH NOWAKOWSKI (Wydział Nauk o Kulturze i Sztuce Uniwersytetu Warszawskiego), PROF. DR AUDRONĖ BLIUJENĖ (Klaipėdos universitetas), PROF. DR HAB. CLAUS VON CARNAP-BORNHEIM (Stiftung Schleswig-Holsteinische Landesmuseen, Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie, Schleswig), PROF. DR HAB. ZBIGNIEW KOBYLIŃSKI (Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego), PROF. DR HAB. JERZY MAIK (Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk), PROF. DR HAB. DIETER QUAST (Forschungsinstitut für Archäologie, Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz), PROF. DR HAB. PAWEŁ VALDE-NOWAK (Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego)

CZASOPISMO RECENZOWANE ♦ PEER-REVIEWED JOURNAL

TŁUMACZENIA
TRANSLATION

KINGA BRZEZIŃSKA, ANDRZEJ LELIGDOWICZ, PIOTR GODLEWSKI
JACEK ANDRZEJOWSKI, KALINA SKÓRA, AMBER KAROLINA STEELE-ZIELIŃSKA

KOREKTA
PROOF-READING

AUTORZY
KATARZYNA WATEMBORSKA-RAKOWSKA

SKŁAD I ŁAMANIE
LAYOUT

JRJ

RYCINA NA OKŁADCE
COVER PICTURE

Złoty pierścień żmijowaty z Valløby (Zelandia). Rys.: TOMASZ RAKOWSKI
Gold snake finger ring from Valløby (Zealand). Drawing: TOMASZ RAKOWSKI

© Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 2021
© Autorzy, 2021

ADRES REDAKCJI
EDITORIAL OFFICE

Państwowe Muzeum Archeologiczne jest instytucją finansowaną ze środków Samorządu Województwa Mazowieckiego

STRONA WWW
HOME PAGE

<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl>
<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/en>

TOMY ARCHIWALNE
ARCHIVAL ISSUES

<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/Archiwum>
<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/Archive>

ISSN

0043-5082

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE LXXII (2021)

SPIS TREŚCI
CONTENTS

ROZPRAWY / PAPERS

- MARZENA J. PRZYBYŁA Lords of the Rings: Some Considerations About the Classification of Gold Scandinavian Snake Rings from the Late Roman Period and its Interpretational Implications 3
Władcy pierścieni: uwagi o klasyfikacji skandynawskich złotych ozdób obręczowych z późnego okresu wpływów rzymskich i ich implikacje interpretacyjne
- JUSTYNA KOLENDA Pogranicze: pustka osadnicza – obszar przy granicy – kontakt kulturowy. Rozumienie terminu pogranicze w archeologii w kontekście wczesnośredniowiecznego osadnictwa południowej Wielkopolski i północnego Dolnego Śląska 93
Borderlands: Unsettled Areas – Borderline Area – Cultural Contact. Understanding the Term “Borderland” in Archaeology in the Context of Early Middle Age Settlement in the Southern Parts of Greater Poland and Northern Parts of Lower Silesia

MISCELLANEA / MISCELLANEA

- WOJCIECH JANUSZ BORKOWSKI, „Swój” czy „obcy”? Wybrane konteksty grocików krzemiennych w zespołach grobowych 107
MARIUSZ KOWALEWSKI “Friend” or “Foe”. Selected Contexts of Flint Arrowheads in Grave Assemblages
- MIROŚŁAWA ANDRZEJOWSKA, Odkrycia archeologiczne w Pilicy 117
ŁUKASZ KARCZMAREK Archaeological Discoveries in the Pilica
- ANEKS – PAWEŁ GAN, Charakterystyka materiałoznawcza bransolety wielozwojowej z Pilicy 138
Appendix – PAWEŁ GAN, Metallographic Description of a Multi-coil Bracelet from Pilica
- ANDRZEJ KOKOWSKI, O Gotach w gazecie – czyli znane i nieznanne informacje o grobach kultury wielbarskiej 145
WIEŃCZYŚŁAW NIEMIROWSKI z miejscowości Sławianowo w pow. złotowskim
Goths in a Gazette – Known and Unknown Information About the Wielbark Culture Graves from Sławianowo in the County of Złotów
- KATARZYNA CZARNECKA Skarby z lamusa. Ciekawe materiały z miejscowości Łady Nowe, pow. sochaczewski 159
Dusted-off Treasures. Interesting Artefacts from the Village of Łady Nowe, Sochaczew County

ODKRYCIA / DISCOVERIES

- MICHAŁ PACZKOWSKI, Bowl-Shaped Stone Objects from the Magdalenian Site Ćmielów 95 “Mały Gawroniec” 171
MICHAŁ PRZEŹDZIECKI Kamienne przedmioty miseczkowate ze stanowiska kultury magdaleńskiej Ćmielów 95 „Mały Gawroniec”

MAREK BACZEWSKI	Nowe materiały kultury wielbarskiej z Pojezierza Iławskiego – Jawty Wielkie, pow. iławski New Wielbark Culture Material from the Iława Lakeland – Jawty Wielkie, Iława County	179
GRZEGORZ KUŚ	Zapinki bałtyjskie z Janowca nad Wisłą Balt Brooches from Janowiec on the Vistula River	194
TOMASZ KURASIŃSKI, KALINA SKÓRA, JACEK ZIĘTEK	Nowe znalezisko wczesnośredniowiecznego grotu włóczni z Lubienia, pow. piotrkowski A New Find of an Early Medieval Spearhead from Lubień, Piotrków Trybunalski County	200

WYKAZ SKRÓTÓW / ABBREVIATIONS

207

TOMASZ KURASIŃSKI, KALINA SKÓRA, JACEK ZIĘTEK

NOWE ZNALEZISKO WCZESNOŚREDNIOWIECZNEGO GROTU WŁÓCZNI Z LUBIENIA, POW. PIOTRKOWSKI

A NEW FIND OF AN EARLY MEDIEVAL SPEARHEAD FROM LUBIEŃ, PIOTRKÓW TRYBUNALSKI COUNTY

Abstract: In November 2020, an iron spearhead was donated to the Museum in Piotrków Trybunalski. The artefact was probably replaced from the early medieval cemetery at Lubień in central Poland discovered during earthworks in 1970 and then partly destroyed. The spearhead represents type Nadolski IV, used mainly in the 11th century. Heads of this type are infrequent in Poland (30 pcs.), their finds concentrate in Masovia, especially in its northern part, while single items are known from Greater Poland, Kuyavia, central Poland, and Lesser Poland as well as from medieval Ruthenia and the eastern part of the Baltic Sea Basin.

Słowa kluczowe: grot włóczni, wczesne średniowiecze, cmentarzysko, Lubień, środkowa Polska

Keywords: spearhead, early Middle Ages, cemetery, Lubień, central Poland

W listopadzie 2020 roku mieszkaniec wsi Lubień, gm. Rozprza, pow. piotrkowski przekazał do zbiorów Muzeum w Piotrkowie Trybunalskim wczesnośredniowieczny grot włóczni. Na zabytek natrafiono przypadkowo, na leśnym dukcie w sąsiedztwie wczesnośredniowiecznego cmentarzyska¹, ok. 900 m w kierunku północno-wschodnim od jego centrum (Ryc. 1). Nekropole tę odkryto przypadkowo w 1970 roku w trakcie prac ziemnych

związanych z budową drogi śródlęśnej biegnącej z Lubienia do Straszowa. Los większości przedmiotów pochodzących ze zniszczonych wówczas pochówków pozostaje nieznany. Jest to strata znacząca, destrukcji uległo bowiem ok. 35% powierzchni cmentarzyska (Ryc. 2), związanej – jak wynika z analizy przestrzenno-chronologicznej – z fazą inicjalną całego założenia grzebalnego (z 1. ćwierci XI wieku²). Niewielką część wyposażenia grobowego, którą odzyskano wówczas z utraconej partii

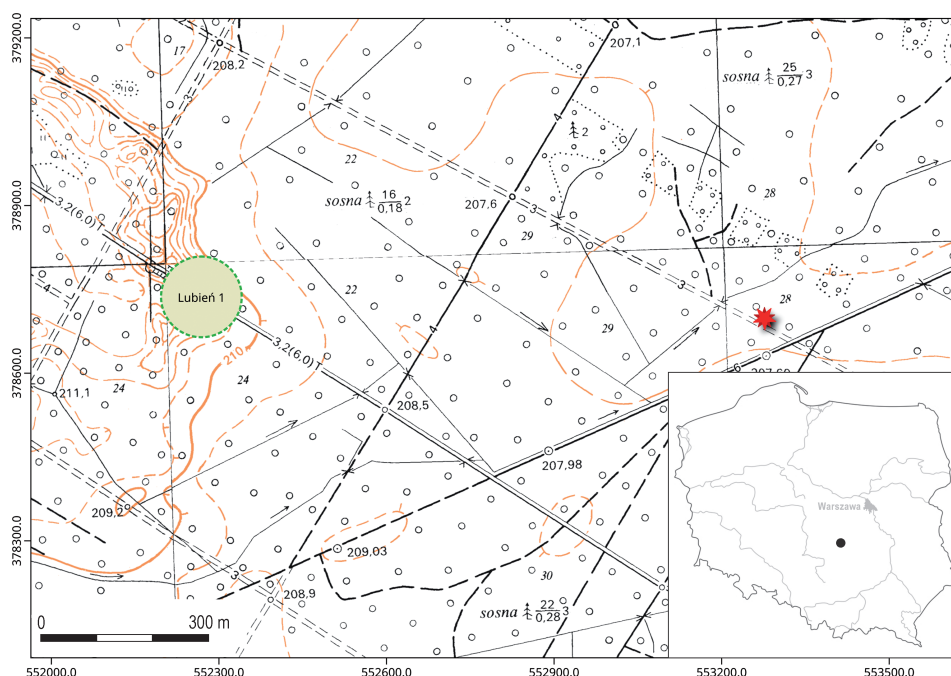
¹ W czasie prospekcji terenowej określono współrzędne geograficzne miejsca odkrycia: 51,272476 N, 19,763973 E.

² Zob. T. KURASIŃSKI, K. SKÓRA (w druku).

Ryc. 1. Lubień, pow. piotrkowski. Lokalizacja cmentarzyska wczesnośredniowiecznego (stan. 1) i miejsce odkrycia grotu włóczni (gwiazdka). Oprac.: J. Sikora

Fig. 1. Lubień, Piotrków Trybunalski County. Location of the early medieval cemetery (site 1) and findspot of the spearhead (star).

Graphics: J. Sikora

Ryc. 2. Lubień, pow. piotrkowski.
Droga leśna przecinająca cmentarzysko
wczesnośredniowieczne – stan z 2021 roku.
Fot.: K. Skóra

Fig. 2. Lubień, Piotrków Trybunalski
County. A forest road crossing the early
medieval cemetery, state from 2021.
Photo: K. Skóra

nekropoli, stanowią grot włóczni, topór, ułamki naczyń oraz kilka kabłączków i paciorków³. Systematyczne prace archeologiczne zapoczątkowane zostały w roku 1971 i trwały do 1974 roku. W sumie odsłonięto 126 grobów (131 pochówków), datowanych od XI do XII wieku⁴.

Przypuszczamy, że w 1970 roku ziemia pochodząca z centrum wyniesienia, na którym położone jest cmentarzysko (Ryc. 1), była używana do utwardzenia wytyczonego odcinka nowego duktu leśnego, w kierunku na wschód i na zachód od centrum nekropoli, jak również – podmokłych dróg w najbliższej okolicy. Jest prawdopodobne, że omawiany grot włóczni pochodzi ze zniszczonej partii stanowiska. Wskazuje na to miejsce jego odkrycia (zaleganie zabytku częściowo na powierzchni gruntu) i stan zachowania zabytku (zniszczenia na skutek długotrwałego oddziaływania czynników atmosferycznych⁵).

Żelazny grot włóczni wyróżnia lancetowaty liść, w przekroju poprzecznym płasko-soczewkowaty (Ryc. 3). Żeberko jest lekko wydłużone i widoczne tylko z jednej strony liścia, co może być spowodowane korozją, podobnie jak w wypadku przykrawędnych ubytków liścia. Tuleja grotu o przekroju sześciokątnym (choć nie jest to cecha wyraźnie zarysowana), równomiernie zwęża się ku górze i została połączona „na zakładkę”. Krawędź jej otworu uległa częściowemu zniszczeniu. Nie stwierdzono obecności otworów na nity. Długość całkowita zabytku wynosi 28 cm, tulei – 9 cm, w najszerszym miejscu liść mierzy 4,7 cm, średnica tulei u wylotu – 2,9 cm, średnica światła tulei – 1,9 cm, zaś jej głębokość – 4,1 cm; waga grotu po konserwacji to 316 g.

Ze względu na stopień destrukcji określenie typu grotu jest utrudnione. Daleko posunięte zmiany korozyjne objęły przede wszystkim podstawę liścia, będącą ważnym elementem w oce-

nie typologicznej. Biorąc pod uwagę proporcje i parametry wielkościowe oraz fakt, że jedna z krawędzi liścia charakteryzuje się wyraźnym podcięciem należy sądzić, iż omawiany grot włóczni reprezentuje typ IV w klasyfikacji A. Nadolskiego⁶. Obejmuje on okazy średnich rozmiarów (nieprzekraczających 30 cm długości, często krótszych – poniżej 20 cm), krępe, o stosunkowo długiej tulei. Dolne krawędzie ich sercowatych liści są na krótkim odcinku zatępione. Groty tego rodzaju prawdopodobnie służyły do walki z przeciwnikiem bez osłony ciała. Wykazywały się niewielką siłą penetracji, rekompensowaną znaczną powierzchnią rażącą⁷. Przy identyfikacji groty typu IV można posłużyć się proporcją maksymalnej szerokości liścia do jego długości, która nie powinna być większa niż 1:2⁸.

Jak nadmieniono, odkrycie grotu nieopodal cmentarzyska w Lubieniu pozwala sądzić, że pochodzi on z jednego ze zniszczonych grobów. Na nekropolii lubieńskiej broń drzewcowa była najliczniej reprezentowaną kategorią oręża. Groty włóczni odkryto w ośmiu jamach grobowych, w większości położonych blisko centrum przestrzeni grzebalnej⁹.

We wnętrzu tulei omawianego okazu nie zachowały się organiczne pozostałości, tym samym niemożliwe jest ustalenie gatunku drzewa użytego do wykonania drzewca. Przeprowadzone badania archeobotaniczne wykazały, że w wypadku innych włóczni z tego stanowiska najczęściej sięgano do dębiny¹⁰.

Groty włóczni z Lubienia w klasyfikacji A. Nadolskiego zaszerzegowano do trzech typów (III, IV i V). Typ IV, którego kryteria formalne spełnia opisywany okaz, reprezentowany jest przez egzemplarze z grobów 4 i 5¹¹. Różnią się one rozmiarami od analizowanego tu okazu. Cechą wspólną z grot z grobu 4

⁶ A. NADOLSKI 1954.

⁷ A. NADOLSKI 1954, 54.

⁸ P. ŚWIĄTKIEWICZ 2002, 42.

⁹ T. KURASIŃSKI, K. SKÓRA 2012, ryc. 19.

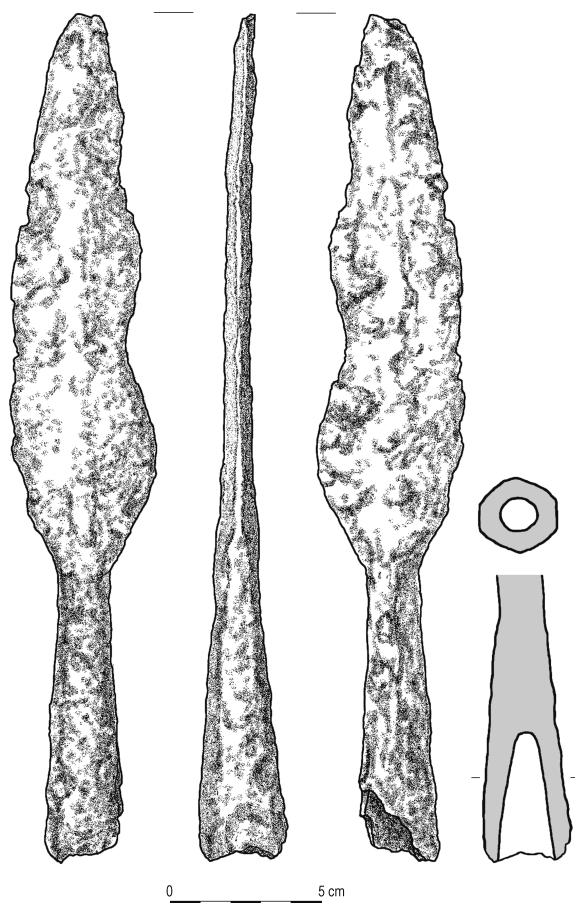
¹⁰ M. MICHNIEWICZ 2012, 335–337.

¹¹ T. KURASIŃSKI, K. SKÓRA 2012, 42, 162, tabl. IV:1, V:2. Grot z grobu 5 wykazuje dość znaczne ubytki liścia, jednak na identyfikację typologiczną pozwala jego charakterystycznie zarysowane podcięcie.

³ T. KURASIŃSKI, K. SKÓRA 2012, tabl. LXXVII, LXXVIII.

⁴ E. i A. WÓJCIKOWIE 1973; T. KURASIŃSKI, K. SKÓRA 2012.

⁵ Z uwagi na zaawansowaną korozję zrezygnowano z przeprowadzenia analiz metaloznawczych i ograniczono się jedynie do zabiegów konserwacyjnych.

Ryc. 3. Lubień, pow. piotrkowski. Żelazny grot włóczni.

Rys.: E. Wtorkiewicz-Marosik

Fig. 3. Lubień, Piotrków Trybunalski County.

Iron spearhead. Drawing: E. Wtorkiewicz-Marosik

jest natomiast sześciokątny przekrój tulei, co wydaje się własnością typologicznie starszą; zabytek z grobu 5 miał zachowane na liściu szczątkowo ślady zdobienia, być może inkrustowania¹².

Groty włóczni typu IV notowane są na ziemiach polskich sporadycznie, głównie na cmentarzyskach. Najwięcej egzemplarzy dostarczyły badania nekropolii w Warszawie-Wilanowie, gdzie znaleziono je w grobach 495, 509 i 510¹³. Analogiczne pod względem formy groty stwierdzono też na cmentarzyskach w Końskich (groby 53 i 58)¹⁴ i Poddębicach (groby 12 i 16)¹⁵. Weszły one w skład inwentarzy pośmiertnych grobu 28 z Łączyna Starego¹⁶, grobu 85 z Młodzikowa¹⁷, grobu 2 z Pieścideł¹⁸

i grobu 2 z Rogowa Nowego¹⁹. Ze znacznym prawdopodobieństwem można przyjąć, że również groty z Kałdusa²⁰, Karwowa-Orszymowic (dwa egz.)²¹, Krościna²², Rostkowa²³, Siemienic²⁴, Strzeszewa-Kalisek²⁵ i Turowa²⁶ należały do inwentarzy grobowych. Większość z nich to efekt słabo udokumentowanych eksploracji bądź odkryć przypadkowych, mających miejsce w końcu XIX i na początku następnego stulecia. Już po II wojnie światowej natrafiono na taki grot w Gromicach²⁷, w żwirowni zlokalizowanej na terenie dawnej nekropoli²⁸.

Zgodnie z datowaniem ustalonym na podstawie wymienionych zespołów i czasu użytkowania nekropoli groty typu IV należy wiązać przede wszystkim z XI wiekiem. Jako wyznacznik chronologiczny mogą służyć monety odkryte w grobie 5 w Lubieniu. Jedną z nich jest słabo zachowany okaz o charakterze półbrakteatu lub brakteatu, zapewne fryzyjski (ewentualnie jego naśladownictwo), przypuszczalnie z 1. ćwierci XI wieku. Podstawowe znaczenie datujące ma jednak młodszy denar krzyżowy z 4. ćwierci XI wieku²⁹, niemniej uwzględniając czas jego obiegu należy również liczyć się z możliwością, że do grobu trafił on na początku XII wieku. Przesłanką przemawiającą za używaniem grotów typu IV jeszcze w tym stuleciu może być datowanie cmentarzyska w Poddębicach, którego fazę końcową wyznaczają monety Władysława Hermana (z lat 1079–1102)³⁰ i Bolesława I Wysokiego (z lat 1185/90–1201)³¹, odkryte w grobach 10 i 29.

Można też przywołać nieliczne groty typu IV pozbawione kontekstu archeologicznego, z Ciućkowa³², z okolic Płocka³³, z Gródka nad Bugiem³⁴ oraz przechowywany w Muzeum Regionalnym w Cedyni³⁵ – trzem pierwszym przypisuje się metrykę XI-wieczną.

Kolejne groty tego typu odkryto podczas badań podwodnych relikwów konstrukcji mostowych przy grodzisku na Ostrowie Lednickim – tzw. poznańskiego (stan. Rybitwy-Ostrów

¹² E. i A. WÓJCIKOWIE 1973, 167; T. KURASIŃSKI, K. SKÓRA 2012, 42.

¹³ Ze względu na zły stan zachowania klasyfikacja ostatniego z nich nie jest pewna (R. SOLECKI 2018, 102, 205, 207, tabl. LXXXII, LXXXIX, XC, CX:A.B).

¹⁴ J. GĄSOWSKI 1950, 121, 125, tabl. X:1; A. NADOLSKI 1954, 178–179 [poz. 34–35], tabl. XXII:2.3.

¹⁵ H. WIKŁAK 1960, 190, tabl. XLV:5.8.

¹⁶ L. RAUHUT, L. DŁUGOPOLSKA 1973, 349, 382, tabl. X:c.

¹⁷ L. LECIEJEWICZ, W. ŁOSIŃSKI 1960, 130, 159, ryc. 46:1.

¹⁸ A. NADOLSKI 1954, 182–183 [poz. 96]; L. RAUHUT 1971, 522–523, tabl. VI:c.

¹⁹ F. TARCZYŃSKI 1900, 24, tabl. III:2; L. RUTKOWSKI 1906, 43; A. NADOLSKI 1954, 182–183 [poz. 103]; P. BANASIEWICZ 2006, 58, 185 [kat. 188] (tu rycina).

²⁰ A. DROZD 2006, 20, ryc. 9:b.

²¹ A. NADOLSKI 1954, 182–183 [poz. 91, 92]; P. BANASIEWICZ 2006, 58, 59, 173 [kat. 163, 164] (tu rycina).

²² P. BANASIEWICZ 2006, 50, 59, 208 [kat. 234] (tu rycina).

²³ L. RUTKOWSKI 1906, 39, tabl. I; P. BANASIEWICZ 2006, 44, 59, 258 [kat. 333] (tu rycina).

²⁴ A. NADOLSKI 1954, 182–183 [poz. 108], tabl. XXII:4.

²⁵ L. RUTKOWSKI 1906, 40, tabl. II; A. NADOLSKI 1954, 184–185 [poz. 122]; P. BANASIEWICZ 2006, 58, 182 [kat. 182] (tu rycina).

²⁶ A. NADOLSKI 1954, 176–177 [poz. 138], tabl. XXII:5.

²⁷ A. TUCHOLSKI 2003, 3 (tu rycina).

²⁸ T. KORDALA 2006, 47.

²⁹ S. SUCHODOLSKI 2012, 354, tabl. LXXXVIII:1.2; D. GORLIŃSKA ET ALII 2015, 199 [kat. 67:1.2], tabl. LX:67:1.

³⁰ D. GORLIŃSKA ET ALII 2015, 333 [kat. 120:1].

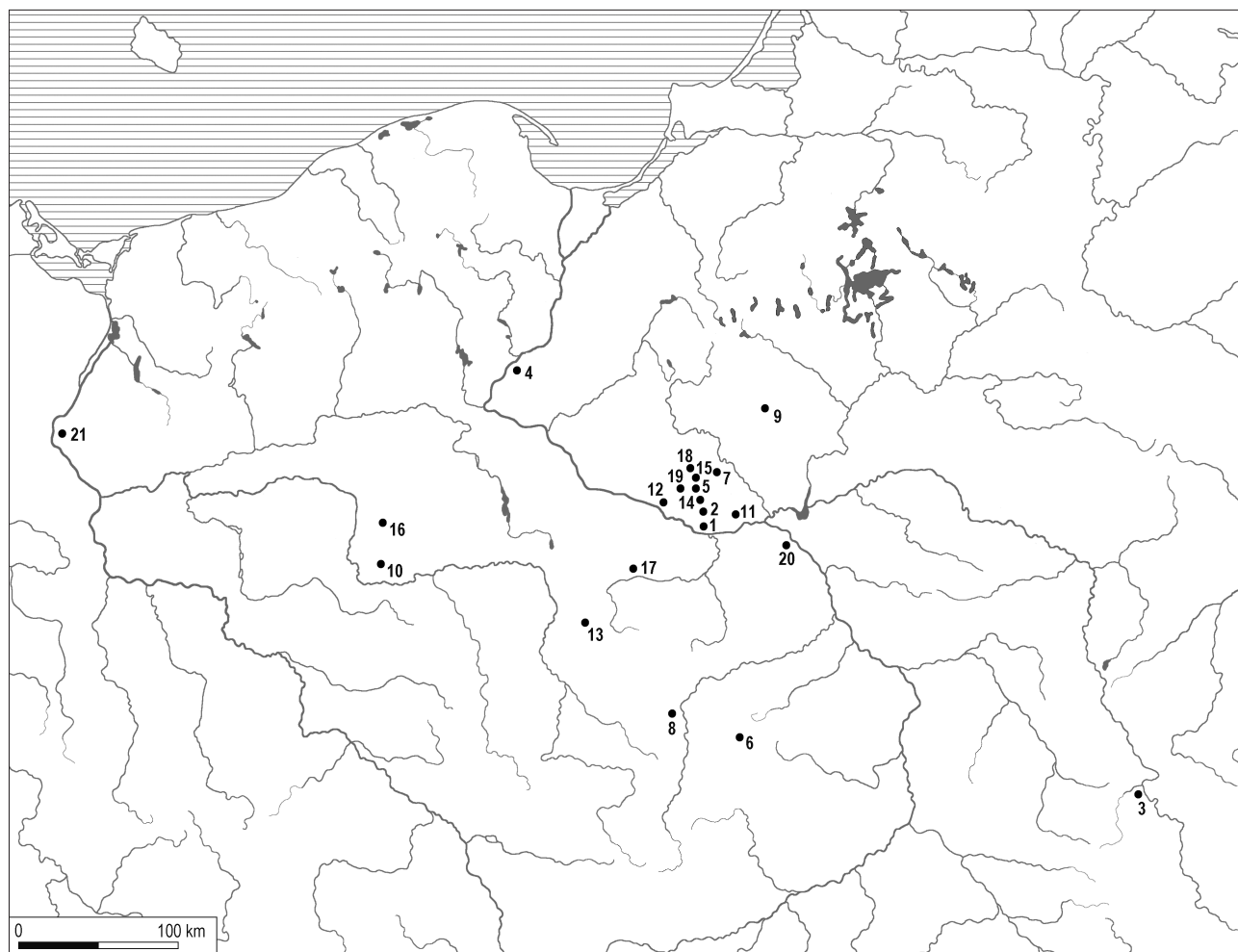
³¹ S. KUBIAK 1998, 81 [kat. 111]. Wcześniej monetę tę przypisywano Władysławowi Łaskonogiemu i datowano na lata 1202–1207 (H. WIKŁAK 1960, 197).

³² A. NADOLSKI 1954, 176–177 [poz. 8], tabl. XXII:1.

³³ A. NADOLSKI 1954, 186–187 [poz. 162], tabl. XXII:6.

³⁴ P. STRZYŻ 2006, 68, 187 [kat. 4], ryc. 13:3.

³⁵ P. ŚWIĄTKIEWICZ 2002, 42, 121 [kat. 36], tabl. VII:10.

Ryc. 4. Rozprzestrzenienie znalezisk grotów włóczni typu IV według A. Nadolskiego na ziemiach polskich. Oprac.: T. Kurasiński, K. Skóra

Fig. 4. Distribution of spearheads type Nadolski IV in Poland. Graphics: T. Kurasiński, K. Skóra

1 – Ciućkowo, pow. płocki/Płock County; 2 – Gromice, pow. płocki/Płock County; 3 – Gródek, pow. Hrubieszów/Hrubieszów County; 4 – Kałdus, pow. chełmiński/Chełmno County; 5 – Karwowo-Orszymowice, pow. płocki/Płock County; 6 – Końskie, pow. *loco*/Końskie County; 7 – Krościn, pow. płoński/Płońsk County; 8 – Lubień, pow. piotrkowski/Piotrków Trybunalski County; 9 – Łączyno Stare, pow. mławski/Mława County; 10 – Młodzikowo, pow. średzki/Środa Wielkopolska County; 11 – Pieścidla, pow. płoński/Płońsk County; 12 – Płock (okolice); 13 – Poddębice, pow. *loco*/Poddębice County; 14 – Rogowo Nowe, pow. płocki/Płock County; 15 – Rostkowo, pow. płocki/Płock County; 16 – Rybitwy-Ostrów Lednicki, pow. gnieźnieński/Gniezno County; 17 – Siemienice, pow. kutnowski/Kutno County; 18 – Strzeszewo-Kaliski, pow. płocki/Płock County; 19 – Turowo, pow. płocki/Płock County; 20 – Warszawa-Wilanów, pow. Warszawa/Warszawa County; 21 – Pomorze Zachodnie/Western Pomerania (muzeum w Cedyni/museum in Cedyňa)

Lednicki 3a)³⁶ i gnieźnieńskiego (stan. Rybitwy-Ostrów Lednicki 3b)³⁷. Na podstawie analiz dendrochronologicznych można stwierdzić, że mosty obydwu traktów funkcjonowały od przełomu lat 963 i 964 (rozpoczęcie budowy) po lata 30. XI wieku (najazd księcia czeskiego Brzetysława I)³⁸. Jeszcze jeden grot włóczni typu IV pozyskano z majdanu grodu na Ostrowie Led-

nickim (stan. 1)³⁹, którego część w okresie od XI do przynajmniej XIII wieku służyła za cmentarz. Z uwagi na fakt, że dokumentacja z tych badań (prowadzonych w latach 1932–1934) zaginęła w okresie II wojny światowej trudno jest stwierdzić, czy grot wydobyto z grobu, czy zalegał w warstwie kulturowej związanej z funkcjonowaniem grodu⁴⁰.

Uwzględniając okaz odkryty w Lubieniu dysponujemy zatem z ziem polskich zbiorem 30 grotów omawianego typu. Grupują się one w przede wszystkim na terenie Mazowsza, zwłaszcza

³⁶ G. WILKE 2014a, 107, 123 [poz. 29], tabl. IX:1; 2018, 62; P. SANKIEWICZ 2018a, 184 [kat. 37].

³⁷ W. TOKARSKI 2000, 85, 96 [poz. 66], tabl. VI:13. W pracy tej grot został określony jako typ V Nadolskiego, zaś w klasyfikacji grotów broni drzewcowej z Ostrowa Lednickiego włączono go do typu VI.

³⁸ Zob. G. WILKE 2000, 64–66; 2014b, 64–65.

³⁹ P. SANKIEWICZ 2018a, 184 [kat. 38].

⁴⁰ P. SANKIEWICZ 2018b, 28.

jego północnej części (Ryc. 4). Niewielkie skupisko wyznaczają cztery okazy z Wielkopolski, zaś na pozostałym obszarze występują tylko pojedyncze znaleziska (Kujawy, Polska centralna, Małopolska).

Niektóre groty typu IV były ornamentowane. Przy krawędziach liścia jednego z grotów lednickich zaobserwowano wyraźnie widoczne ślady damastu, zachowane w postaci pojedynczej linii falistej, z motywem tzw. wilczych kłów. Na drugim egzemplarzu z tego stanowiska na obu płazach znajdują się wprawdzie rowki biegnące równolegle do ostrza, jednak korozja powierzchniowa tego grotu uniemożliwia ustalenie rodzaju metalu użytego do ich wypełnienia⁴¹. Podobnym zabiegom poddano również liść okazu z grobu 5 w Lubieniu, aczkolwiek stan zachowania zabytku poważnie utrudnia rozpoznanie tego zdobienia⁴².

Groty typu IV sporadycznie notowane są także poza Polską. Można wskazać na XI-wieczne (rzadziej z XI–XII wieku) przykłady z dawnej Rusi⁴³ i wschodniej części basenu Morza Bałtyckiego⁴⁴. Nieco liczniej występowały one na terenie dzisiejszych północnych Niemiec, zwłaszcza na Pomorzu Przednim. Dobrze zachowane okazy wyłowiono z rzek Tollense, Peene i Recknitz – odpowiednio w pobliżu miejscowości Wetzlar, Anklam i Damgarten⁴⁵. Zapewne ze środowiska wodnego pochodzi również grot znaleziony przed II wojną światową w Levetzow⁴⁶. Ponadto cztery analogiczne egzemplarze odkryto wśród pozostałości mostów przy wyspie grodowej Olsborg w Holsztynie⁴⁷. Wymienione groty datowane są na X–XII wiek, ewentualnie też na XIII wiek (Levetzow).

Brak kontekstu archeologicznego nowoodkrytego grotu z Lubienia nie uprawnia do pogłębionych rozważań chronologicznych. Utrudnieniem jest też niewielka baza porównawcza⁴⁸, obejmująca dobrze udokumentowane znaleziska. W świetle dostępnych danych groty typu IV były w użyciu nie tylko w XI wieku, ale także w następnym stuleciu. W tak szerokich ramach czasowych należałoby też umieścić nasz zabytek. Prawdopo-

dobny związek z pobliskim cmentarzyskiem (i obecność na nim wspomnianego pochówka z analogicznym orężem i monetami) pozwalałby hipotetycznie zawęzić jego datowanie do XI i I. połowy XII wieku. Przyjmując, że pierwotnie oręż ten stanowił element wyposażenia jednego ze zniszczonych grobów odkrytych w 1970 roku można by mówić o kolejnym kroku do odzyskania utraconych wówczas materiałów. Jednak w związku z tym, że dotychczas nie odkryto w rejonie cmentarzyska współczesnej mu osady, pochodzenie grotu – do czasu planowanej prospekcji rejonu stanowiska – pozostaje sprawą otwartą.

Dr Tomasz Kurasinski

Ośrodek Badań nad Dawnymi Technologiami w Łodzi,
Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk
Tylina 1

PL 90-364 Łódź

tomasz.kurasinski@wp.pl

<https://orcid.org/0000-0002-8158-1104>

Dr Kalina Skóra

Ośrodek Badań nad Dawnymi Technologiami w Łodzi,
Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk
Tylina 1

PL 90-364 Łódź

kalina.skora@tlen.pl

<https://orcid.org/0000-0002-3197-6060>

Jacek Ziętek

Muzeum w Piotrkowie Trybunalskim
Plac Zamkowy 4

PL 97-300 Piotrków Trybunalski

historia@muzeumpiotrkow.pl

<https://orcid.org/0000-0002-7112-4436>

Received: 17.05.2021 / Revised: 25.05.2021 / Accepted: 18.06.2021

BIBLIOGRAFIA

- ANDERS J. 2013: *Früh- und hochmittelalterliche Flussfunde in Norddeutschland. Das Material aus Peene, Recknitz, Tollense und Trebel und seine siedlungsgeschichtliche Einbindung*, Studien zur Archäologie Europas 19, Bonn.
- BANASIEWICZ P. 2006: *Zabytki wczesnośredniowieczne w zbiorach Muzeum Diecezjalnego w Płocku (kolekcja Franciszka Tarczyńskiego)*, Warszawa [mps pracy magisterskiej na Wydziale Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, kopia w Muzeum Diecezjalnym w Płocku].
- DROZD A. 2006: *Historia badań i stan opracowania materiałów źródłowych*, [w:] W. Chudziak (red.), *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Kałdusie (stanowisko 1)*, Mons Sancti Laurentii 3, Toruń, 13–25.
- GAERTE W. 1929: *Urgeschichte Ostpreußens*, Königsberg.
- GAŚSOWSKI J. 1950: *Cmentarzysko w Końskich na tle zagadnienia południowej granicy Mazowsza we wczesnym średniowieczu*, „Materiały Wczesnośredniowieczne” II, 71–175.

⁴¹ P. SANKIEWICZ 2018a, 184; G. WILKE 2018, 62.

⁴² E. i A. WÓJCIKOWIE 1973, 167; T. KURASIŃSKI, K. SKÓRA 2012, 42.

⁴³ A.N. KIRPIČNIKOV 1966, 14–15, 84–87, tabl. IX:1.2.

⁴⁴ W. GAERTE 1929, ryc. 275:b.c.

⁴⁵ J. ANDERS 2013, 49, 50, 249 [kat. F31, F35], 250 [kat. F62], 251 [kat. F103], tabl. 11:2/3.4, 13:2/12.2, 27:28/1.3, 36:57/12.2.

⁴⁶ U. SCHOKNECHT 1969, 303, ryc. 180:a.

⁴⁷ G. WILKE 2009, 138, ryc. 11; 2018, 63.

⁴⁸ Wydaje się, że liczba grotów typu IV jest w materiałach archeologicznych niedoszacowana. Może to wynikać ze znacznego ich podobieństwa do niektórych egzemplarzy, które w systematyce A. Nadolskiego zostały zaklasyfikowane jako inne typy, zwłaszcza V i VII (P. STRYŻYŃSKI 2006, 68; zob. też P. ŚWIĄTKIEWICZ 2002, 42). Przykładem tych problemów jest okaz znaleziony w Siemienicach, który określono jako *należący do typu V (w formie bliskiej typowi IV) wg A. Nadolskiego* (R. LIWOCH 2014, 326). Można zastanawiać się też, czy grot odkryty w Sejnach, pow. loco, woj. podlaskie, faktycznie spełnia kryteria typu V, jak podano w publikacji (L. LENARCZYK 1991), czy też – ze względu na wyraźne zatępienie podstawy liścia – należałoby go raczej umieścić w typie IV. Zwraca się też uwagę, że niewielkie rozmiary i waga tego typu grotów może powodować ich mniejszą przydatność bojową jako elementu włóczni. Z związku z tym sugeruje się, że używane były one głównie jako oszczepy (G. WILKE 2018, 63).

- GORLIŃSKA D. ET ALII 2015: G. Gorlińska, S. Suchodolski, M. Bogucki, P. Ilisch, D. Malarczyk, T. Nowakiewicz, *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Masowien, Podlachien und Mittelpolen*, Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen. Inventar III, Warszawa.
- KIRPIČNIKOV A.N. 1966: *Drevnerusskoe orużiye 2. Kop'â, sulicy, boevye topory, bulavy, kisteny IX–XIII vv.*, Arheologičeskaja SSSR E1-36, Moskva-Leningrad.
- KORDALA T. 2006: Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe na północnym Mazowszu, Monografie Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego 5, Łódź.
- KUBIAK S. 1998: *Znaleziska monet z lat 1146–1500 z terenu Polski*. Inwentarz, Poznań.
- KURASIŃSKI T., SKÓRA K. 2012: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Lubieniu, pow. piotrkowski, Łódź.
- KURASIŃSKI T., SKÓRA K. (w druku): Podstawy datowania i początki najstarszej fazy cmentarzyska w Lubieniu, [w:] D. Błaszczuk (red.), *Początki obrządku szkieletowego na ziemiach polskich w okresie wczesnego średniowiecza*, Warszawa.
- LECIEJEWICZ L., ŁOSIŃSKI W. 1960: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Młodzikowie w pow. średzkim, FAP XI, 104–165.
- LENARCZYK L. 1991: Wczesnośredniowieczny grot włóczni z Sejn, woj. suwalskie, RB XVI, 481–483.
- LIWOCH R. 2014: Wczesnośredniowieczny grób kamienny z importem ruskim w Siemienicach nad Bzurą (gm. Krzyżanów, pow. kutnowski, woj. łódzkie), „Naukovi studii” 7, 323–334.
- MICHNIEWICZ M. 2012: Uwagi botanika o resztkach roślinnych z grobów z cmentarzyska w Lubieniu, pow. piotrkowski, [w:] T. Kurasiński, K. Skóra, Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Lubieniu, pow. piotrkowski, Łódź, 333–338.
- NADOLSKI A. 1954: *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, Acta Archaeologica Universitatis Lodzensis 3, Łódź.
- RAUHUT L. 1971: Wczesnośredniowieczne cmentarzyska w obudowie kamiennej na Mazowszu i Podlasiu, MSiW I, 435–656.
- RAUHUT L., DŁUGOPOLSKA L. 1973: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w obudowie kamiennej w Łączynie Starym, pow. Przasnysz, WA XXXVII/3 (1972), 320–393.
- RUTKOWSKI L. 1906: Cmentarzyska rządowe w Rostkowie, Strzeszewie, Wierzbicy, Żachowie, Blichowie i Rogowie badane przez ś. p. Franciszka Tarczyńskiego, „Światowit” VII, 39–43.
- SANKIEWICZ P. 2018a: Katalog broni drzewcowej, [w:] P. Sankiewicz, A.M. Wyrwa (red.), *Broń drzewcowa i uzbrojenie ochronne z Ostrowa Lednickiego, Giech i Grzybowa*, Biblioteka Studiów Lednickich XXXVIII, seria B 1: Fontes 1, Lednica, 147–215.
- SANKIEWICZ P. 2018b: *Uzbrojenie ochronne i broń drzewcowa w zbiorach Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy*, [w:] P. Sankiewicz, A.M. Wyrwa (red.), *Broń drzewcowa i uzbrojenie ochronne z Ostrowa Lednickiego. Giecha i Grzybowa*, Biblioteka Studiów Lednickich XXXVIII, seria B 1: Fontes 1, Lednica, 27–32.
- SCHOKNECHT U. 1969: *Ein Fund mittelalterlicher Waffen von Levetzow, Kreis Wismar, BMJ* 1967, 283–304.
- SOLECKI R. 2018: *Cmentarzyska wilanowskie w okresie od średniowiecza po nowożytność*, Warszawa.
- STRZYŻ P. 2006: *Uzbrojenie we wczesnośredniowiecznej Małopolsce*, Acta Archaeologica Lodziensia 52, Łódź.
- SUCHODOLSKI S. 2012: *Monety z cmentarzyska w Lubieniu, gm. Rozprza, pow. piotrkowski, woj. łódzkie*, [w:] T. Kurasiński, K. Skóra, Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Lubieniu, pow. piotrkowski, Łódź, 351–356.
- ŚWIĄTKIEWICZ P. 2002: *Uzbrojenie wczesnośredniowieczne z Pomorza Zachodniego*, Acta Archaeologica Lodziensia 48, Łódź.
- TARCZYŃSKI F. 1900: *Groby rządowe kamienne w pow. Płockim, „Światowit” II*, 19–27.
- TOKARSKI W. 2000: *Militaria – broń miotająca, obuchowa i drzewcowa, oraz elementy rzędu końskiego i oporządzenia jeździeckiego*, [w:] Z. Kurnatowska (red.), Wczesnośredniowieczne mosty przy Ostrowie Lednickim, tom I: *Mosty traktu gnieźnieńskiego*, Biblioteka Studiów Lednickich V, Lednica-Toruń, 77–103.
- TUCHOLSKI A. 2003: *Remiza pełna skarbów – ekspozycje archeologiczne ze zbiorów Bronisława Majorkiewicza, „Korzenie. Mała Ojczyzna – przyroda – kultura” 10 (34)*, 2–3.
- WIKLAK H. 1960: *Cmentarzysko z XII i XIII w. w Poddębicach*, PMMAE 5, 183–207.
- WILKE G. 2000: *Analiza chronologiczno-przestrzenna struktur palowych i próba rekonstrukcji mostu*, [w:] Z. Kurnatowska (red.), Wczesnośredniowieczne mosty przy Ostrowie Lednickim, tom I: *Mosty traktu gnieźnieńskiego*, Biblioteka Studiów Lednickich V, Lednica-Toruń, 57–71.
- WILKE G. 2009: *Archäologische Unterwasserforschungen an der spätslawischen Brücke der Insel Olsborg, Kreis Plön*, [w:] U. von Müller, S. Kleingärtner, F. Huber (red.), *Zwischen Nord- und Ostsee 1997–2007. Zehn Jahre Arbeitsgruppe für maritime und limnische Archäologie (AMLA) in Schleswig-Holstein*, Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 165, Bonn, 129–142.
- WILKE G. 2014a: *Militaria – broń drzewcowa. Analiza formalno-typologiczna*, [w:] A. Kola, G. Wilke (red.), Wczesnośredniowieczne mosty przy Ostrowie Lednickim, tom II: *Mosty traktu poznańskiego (wyniki archeologicznych badań podwodnych prowadzonych w latach 1986–2003)*, Kraków, 95–134.
- WILKE G. 2014b: *Analiza chronologiczno-przestrzenna struktur palowych mostu „poznańskiego” i próba jego rekonstrukcji*, [w:] A. Kola, G. Wilke (red.), Wczesnośredniowieczne mosty przy Ostrowie Lednickim, tom II: *Mosty traktu poznańskiego (wyniki archeologicznych badań podwodnych prowadzonych w latach 1986–2003)*, Kraków, 41–68.
- WILKE G. 2018: *Groty broni drzewcowej z Ostrowa Lednickiego*, [w:] P. Sankiewicz, A.W. Wyrwa (red.), *Broń drzewcowa i uzbrojenie ochronne z Ostrowa Lednickiego, Giech i Grzybowa*, Biblioteka Studiów Lednickich XXXVIII, seria B 1: Fontes 1, Lednica, 33–87.

WÓJCIKOWIE E. I A. 1973: *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Lubieniu, pow. Piotrków Trybunalski. (Sprawozdanie z badań prowadzonych w 1971 r.)*, PMMAE 20, 63–201.

A NEW FIND OF AN EARLY MEDIEVAL SPEARHEAD FROM LUBIEŃ, PIOTRKÓW TRYBUNALSKI COUNTY

SUMMARY

In November 2020, an early medieval spearhead was donated to the Museum in Piotrków Trybunalski by an inhabitant of the village of Lubień, Piotrków Trybunalski County. The artefact was discovered on a forest trackway (Fig. 1), 900 m to the north-east from the center of the early medieval cemetery at Lubień. The relic was located close to the ground surface. Its localization in this place is probably connected with earthworks from 1970, during which the central part of the Lubień necropolis was discovered and partially destroyed (Fig. 2). Approximately 35% of the cemetery area was destroyed, which, according to a spatial-chronological analysis, is connected with the initial phase of the whole burial complex (1st quarter of the 11th century).

The iron spearhead has a lanceolate leaf, flat-oblong in cross section; it preserved in poor condition (Fig. 3). The rib is slightly marked and only visible on one side of the leaf, which may be due to corrosion, as is the case with the edge loss. The hexagonal spearhead sleeve, although not a clearly defined attribute uniformly tapers upward and

was joined “overlapping”. Its edge is partially destroyed. No rivet holes were registered. The discussed spearhead represents type IV in the classification by A. Nadolski (1954).

This type includes medium-sized specimens (not exceeding 30 cm in length, often shorter than 20 cm), spiny, with a relatively long sleeve. The lower edges of the heart-shaped leaf are blunted on a short section. The spearheads of this type were probably used in combat against an opponent without body armour. They showed little penetrating power, compensated by a considerable striking surface. In the identification of type IV spearheads the ratio of the maximum width of the leaf to its length can be used, which should not be greater than 1:2.

Type IV spearheads are infrequent in Poland (30 pcs.). Specimens of this form are known mainly from cemeteries, mainly used in the 11th century, possibly even from the beginning of the 12th century. They are concentrated mainly in Masovia, especially in its northern part (Fig. 4). A small group forms four specimens from Greater Poland, while in the remaining area there are only single finds (Kuyavia, central Poland, Lesser Poland). Type IV spearheads are also sporadically found outside of Poland. There are examples from the 11th century (less frequently also from the 11th–12th century) from medieval Ruthenia and the eastern part of the Baltic Sea Basin. They were slightly more numerous in northern Germany, especially in Mecklenburg-Vorpommern and Schleswig-Holstein.

Assuming that the spearhead came from one of the early medieval graves destroyed in 1970, we can talk about another step towards the recovery of materials lost at that time. This gives hope for further discoveries, which will be possible thanks to the planned prospecting of the cemetery area.

Translation: Kalina Skóra

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

ABBREVIATIONS OF PERIODICALS' AND SERIAL PUBLICATIONS' TITLES

AAC	– „Acta Archaeologica Carpathica”, Kraków
AAHung.	– „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest
AFB	– „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”, Berlin (Stuttgart)
Amtl. Ber.	– „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...”, (później: „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturhistorischen, archaeologischen und ethnologischen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...” oraz „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...”), Danzig
APolski	– „Archeologia Polski”, Warszawa
APS	– „Archeologia Polski Środkowowschodniej”, Lublin (wcześniej: Lublin-Chełm-Zamość)
AR	– „Archeologické rozhledy”, Praha
B.A.R. Int. Series	– British Archaeological Reports, International Series, Oxford
BerRGK	– „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, Frankfurt a.M.-Berlin
BJahr.	– „Bonner Jahrbücher”, Köln/Bonn
BMJ	– „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”, Lübstorf (wcześniej: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...”, Schwerin/Rostock/Berlin)
CRFB	– Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum
FAP	– „Fontes Archaeologici Posnanienses” (wcześniej: „Fontes Praehistorici”), Poznań
Inf.Arch.	– „Informator Archeologiczny. Badania rok ...”, Warszawa
InvArch.	– „Inventaria Archaeologica, Pologne”, Warszawa-Łódź
JmV	– „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte”, Halle/Saale
JRGZM	– „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, Mainz
KHKM	– „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, Warszawa
KSIA	– Kratkie soobšeniâ Instituta arheologii Akademii nauk SSSR (Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР), Moskva
MIA	– Materialy i issledovaniâ po arheologii SSSR (Материалы и исследования по археологии СССР), Moskva
MatArch.	– „Materiały Archeologiczne”, Kraków
MS	– „Materiały Starożytne”, Warszawa
MSiW	– „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, Warszawa
MSROA	– „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemyśl/Tarnobrzeg)
MZP	– „Materiały Zachodniopomorskie”, Szczecin
PA	– „Památky archeologické” (wcześniej: „Památky archeologické a místopisné”), Praha
PArch.	– „Przegląd Archeologiczny”, Poznań
PMMAE	– „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, Łódź
PomAnt	– „Pomorania Antiqua”, Gdańsk
Prahistoria ziem polskich	– <i>Prahistoria ziem polskich</i> , tom I: <i>Paleolit i mezolit</i> (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: <i>Neolit</i> (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom III: <i>Wczesna epoka brązu</i> (red. A. Gardawski, J. Kowalczyk), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978; tom IV: <i>Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego</i> (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: <i>Późny okres lateński i okres rzymski</i> (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981
Prussia	– „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia” (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde”), Königsberg.
PZ	– „Praehistorische Zeitschrift”, Berlin-New York
RArch.	– „Recherches Archéologiques”, Kraków
RB	– „Rocznik Białostocki”, Białystok
RGA	– Reallexikon der Germanischen Altertumskunde: 1. wyd.: J. Hoops (wyd.), tomy 1–4 (K. J. Trübner, Straßburg 1911–1919), 2. wyd.: H. Jankuhn, H. Beck i in. (wyd.), tomy 1–35 (de Gruyter, Berlin-New York 1973–2007).
RO	– „Rocznik Olsztyński”, Olsztyn
RosArh.	– „Rossijskaâ arheologija” (Российская археология), Moskva
SJahr.	– „Saalburg Jahrbuch”, Berlin-New York
SlA	– „Slovenská archeológia”, Bratislava
SovArh.	– „Sovetskaâ arheologija” (Советская археология), Moskva
SprArch.	– „Sprawozdania Archeologiczne”, Kraków
SprPMA	– „Sprawozdania P.M.A.”, Warszawa
WA	– „Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa
ZfE	– „Zeitschrift für Ethnologie”, Berlin
ZNUJ	– „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków
ZOW	– „Z otchłani wieków”, Warszawa

Sprzedaż / Retail:
Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa

Sprzedaż wysyłkowa / Mail order:
tel./phone: +48 22 5044 899
e-mail: wydawnictwapma@pma.pl

Państwowe Muzeum Archeologiczne. Warszawa 2021. Wydanie I. Nakład 350 egz.
Druk i oprawa: DRUKARNIA Janusz Bieszczad, ul. Moszczenicka 2, 03-660 Warszawa